

“EL-ADL” İSMİNİN VARLIK ÂLEMİ VE İNSAN ÜZERİNDE YANSIMALARI

Hüseyin KURT*

ÖZET

Allah'ın mutlak adaleti, O'nun isimlerinden biri olan el-Adl ismine dayanmaktadır. Adalet kavramı, Yaratıcı (Hâlık) ve yaratıklar (mahlûkât) olmak üzere iki düzeyde ele alınan genel Kur'ânî çerçeveyi anlamayı gerektirmektedir. Dolayısıyla, Kur'ânî çerçeve içinde adaletle ilgili bütüncül bir düşüncenin, karşılıklı ilişki içindeki bu iki adalet düzeyini, yani Allah'ın mutlak adaletini ve insanın adaletle sosyal bir bağlamda mazhariyetini kavramış olmayı gerektirmektedir. Adalet kavramı, sadece mahlûkat ve kâinat için değil, özellikle insan ve onun sosyal varlığı, refahı için de son derece önemlidir. Kevnî ve epistemolojik kavramlar açısından adalet, nizamın devamı, insan ve âhiretin yaratılma gayelerine ulaşılması için bir zorunluluktur. Bu bakımdan, beşerî hayat, Allah'ın mutlak adaleti ve insanlar arasında uygulanan adalet olmaksızın mümkün değildir. Adalet; hak, hukuk, kanun, kuvvet, bilgi gibi unsurları içinde barındıran ve bütün kâinatı ihata eden küllî bir kavramdır. Kâinatın küçük bir numunesi olan insanın da en büyük gerçeği yine adalettir. Allah'ın "el-Adl, İlâh, Rab ve Mâlik" gibi unvan ve isimleri adaleti gerektirmekte ve gerçekleştirmektedir.

Anahtar Kelimeler: el-Adl, adalet, adalet-i mahza, hak, varlık, insan.

ABSTRACT

Reflections of The Name “Al-Adl” on the Cosmos of Being and Human

The absolute justice of Allah is based on one of His names, *al-Adl*. The term justice requires the understanding of the Qur'anic framework that views being as two dimensional, the Creator (*Khaliq*) and creatures (*makhluq*). Therefore it is necessary to grasp the idea that the broad conception of justice within such Qur'anic framework contains two levels of justice which are interconnected with each other. The two levels are composed of the absolute justice of Allah and human who obtains justice in a social context. The term justice is not only essential to creatures and the universe, but also to human, his social existence and his welfare. From the ontological and epistemological point of view, justice is necessary for the maintenance of order and the attainment of the objectives for

* Arş. Gör. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı.

the creation of human and Judgement Day. Accordingly, social life is not possible without the absolute justice of Allah and the justice practiced by human being. Justice is a comprehensive term that includes rights, law, code, power and knowledge and that surrounds all the universe. The fundamental essence of human as a minor model of the universe is also justice. Some of the names and titles of Allah such as *al-Adl*, *İlah*, *Rab* and *Malik* require and realize justice.

Keywords: al-Adl, justice, adalet-ı mahza, rights, being, human

Giriş

Adl, "doğru olmak, doğru davranmak, adaletle hükmetmek, eşitlemek" vb. manalara gelen bir mastardır. Ayrıca, "doğruluk, hakkaniyet ve adalet" anlamlarıyla isim olarak kullanıldığı gibi, "çok adil" anlamında sıfat olarak da kullanılır.

Kur'an-ı Kerim'de birçok müştaklarıyla birlikte yirmi sekiz ayette geçse de bunların hiçbirinde Allah'ın adalet sıfatını ifade eder mahiyette kullanılmamıştır. Yalnız bir ayette¹ Allah'ın sözünün adaletli olduğu belirtilmektedir.

El-Adl, Allah'ın isimlerinden biri olarak kullanıldığında "çok âdil, asla zulmetmeyen, hakkaniyetle hükmeden, haktan başkasını söylemeyen ve yapmayan" anlamına gelir.²

Adaletin anlamı, bir şeyi yerli yerine koymaktır. Bu anlamda adalet, her şeyin yerli yerinde olmasıdır. Bunun zıddı olan zulüm kelimesinin sözlük anlamı ise, bir şeyi yerli yerine koymamaktır. Adaletin ilahi kökeni Allah'ın el-Adl ismidir.

Adl, "eğilim göstermek, meyletmek" anlamında da kullanılır. Konevi, 'Adl'i yorumlarken, "söz konusu isim, adaletinden korkulan ve ihsanından umut kesilmeyen kimseye verilmiştir. Buna göre onun fiillerindeki adaleti, sözlerinin doğruluğunun delilidir" der.

Adl kelimesi sadece Allahü Teâlâ için söz konusudur. Çünkü hakiki manasıyla adl demek, bütün varlığa şâmil ve her an değişen nâ-mütenâhi (sonsuz) şuûn (işler, fiiller) üzerinde adâletini gösteren demektir.

El-Adl ismi, hem Hz. Ali'nin (ra) hem de İmam-ı Azam'ın

¹ En'âm, 6/115.

² Topaloğlu, Bekir, "Adl Maddesi", *T.D.V.İ.A.*, C. 1, Diyanet Yayınları, İstanbul 1988, s. 387.

(ra), "İsm-i Azam" olarak gördükleri isimler arasındadır. Adl ismiyle birlikte Kuddüs, Hakem, Ferd, Hayy ve Kayyum isimleri ışığın renkleri gibi birbirini tamamlayan büyük isimlerdir. İsm-i Azam'ı bilmek için bu altı ismin imtizacından ortaya çıkan nuru görebilmek gerekmektedir. Bilindiği üzere İsm-i Azam Allah'ın en büyük ismi anlamında kullanılan bir tabirdir. Peygamber Efendimiz'in (s) ifadeşiyle "Kim İsm-i Azam'la dua ederse Allah ona icabet eder, onunla istenirse verir."³ Buna göre, İsm-i Azam ile yapılan duaların Allah katında makbuliyeti en yüksek seviyededir.

1. El- Adl İsminin Varlıklara Bakan Yönü

Cenab-ı Hakk'ın el-Adl isminin kâinattaki yansıması, yaratılan varlıklarda mizan, denge, ölçü olarak karşımıza çıkmaktadır. "Mizan-ı adl", "mizan-ı adâlet", "adâletin tevzîni" gibi ifadeler adaletle mizan arasındaki yakın irtibatı göstermektedir. Bütün mevcudattaki bu ölçü ve denge, umumi bir tanzim ve tevzini, bu tanzim ve tevzin de, umumi bir hikmet ve adaleti, o hikmet ve adalet ise bir kudret ve ilmi göstermektedir. "İsm-i Adl ve Âdil'in bir cilvesi olan fiil-i tevzin ve mizan" ifadesi de, Cenab-ı Hakk'ın Adl isminin kâinattaki tecellisi tevzin ve mizan gerçeğiyle varlığa, hayata nasıl yansıdığını açıklamaktadır.

Buna göre, Adl isminin ve adaletin kâinata üç külli yansıması vardır. Bunlardan birincisi, "her şeye hassas mîzanlarla, mahsus ölçülerle vücut vermek, sûret giydirmek, yerli yerine koymak" hakikatidir. Adl isminin ikinci tür tecellisi, "her hak sahibine istidadı nispetinde hakkını vermek, yani vücudunun bütün levâzımâtını, bekâsının bütün cihazâtını en münâsîp bir tarzda vermek" şeklindedir. Üçüncü olarak ise, "istidat lisâniyle, ihtiyac-ı fitrî lisâniyle, ıztırâr lisâniyle suâl edilen ve istenilen her şeye daima cevap vermek" şeklinde son derece âdil ve hassas ölçülerle yaratılış gerçekleşmektedir.

Adaletin varlıklar üzerindeki tecellisini şu temel noktalarda toplamak mümkündür:

- 1- Bütün varlıklarda gayet hassas ölçülerle âzâlarını yerleştirmek.
- 2- Mikroplardan büyük cüsseli hayvanlara, bir çiçekli bitkilerden milyarlarca, çiçek açan bahara kadar, israfsız ölçülerle uyum, denge, intizam ve cemal içinde yaratılanları bir hüsn-ü sanat yapmak.
- 3- Her hayat sahibinin hayat hukukunu en güzel ölçüyle ve den-

³ Tirmizi, Daavat, 65, (3471); Ebu Davud, Salat 358, (1493).

- geli vermek.
- 4- İyiliklere güzel neticeler ve kötülöklere de kötü neticeler ver-dirmek.
 - 5- Hz. Âdem (as) zamanından beri azgın ve zalim kavimlere vur-duğu tokatlarla kendini kuvvetli bir şekilde hissettirmek.

İslam düşüncesinde adalet kavramı, kâinatda bulunan dört manevi unsurdan biri olarak nitelendirilmiştir. "Dört anasır-ı maneviye" olarak hikmet, inayet (yardım, lütuf), merhamet ve adalet kast edilmektedir. Mad-di âlemdeki ışık, su, hava ve toprağın temel olması gibi, manevi âlemde de bu dört manevi hakikatin, kâinatın dört bir yanını kuşattığı, etkilediği ve nüfuz ettiği anlatılmaktadır.

Kâinatdaki temel hakikatlerden biri de ıtlaktır (serbest bırakma, ya-yılma). Herhangi bir şeyde ıtlak hakikati ortaya çıktığı zaman, ona bağımsızlık ve istila edicilik özelliği kazandırıyor. Örneğın hava, ışık, sıcaklık, elektrik, enerji gibi maddeler ıtlaka mazhar olmalarıyla her tarafa yayılır-lar, bir nebze de olsa sınır kabul etmezler. İtlaka mazhar kavun çekirdeği de yeryüzünü istila etmek ister, küçük bir mikroorganizma da... İşte, sel gibi akan bu unsurlara ve istila edici varlıklara, güçlere sınır koyan ve has-sas dengenin korunmasını sağlayan, kâinatda ıtlak hakikatinden çok daha etkili bir mutlak adalet hakikatinin var olmasıdır.

Kâinat, çok hareketli, değişken bir şehir gibidir. Bu şehirde hiçbir şey yerli yerinde, sabit, kararında kalmıyor; sürekli insanı hayret içinde bırakan bir işleyiş ve değişim yaşanıyor. Bir asır diğeri bir asra benzemedi-ği gibi, bir gün de diğeri bir güne benzemiyor. Bir saniye öncesi ile sonrası arasında da sabit kalan, değişmeyen bir şey yok. Fakat bunca değişimin ve işleyişin sonucu herhangi bir karmaşa, ölçüsüzlük, orantısızlık ve dengesizlik yaşanmıyor. Çünkü kâinat şehrinde mükemmel bir adalet hakikati var-dır ve bu hakikat bütün varlıklar üzerinde hükmünü icra etmektedir.

Mesela, atomlardan, gezegenlere, galaksilere kadar mükemmel bir ölçü, denge ve adaletli işleyiş görölmektedir. Adl isminin tecellisi protonlar ve elektronlar âleminde de etkisini gösterir. Kâinatdaki proton sayısı ile elektron sayısı dengelenmiştir. Bunun bir sonucu olarak makro planda da kütle çekim gücü ile elektromanyetik güç arasında da çok hassas denge mevcuttur.

Bütün canlılara örnek olacak şekilde insanın doğumla başlayan, dünya hayatında büyümesinde görölen âdilane ölçüler bile oldukça dikkat çekicidir. Doğumdan itibaren baş iki misli, kollar dört, gövde üç ve bacak-lar beş misli büyür. Eğer doğumdaki oran aynen korunarak büyüme ger-çekleşseydi, insanın bedeni normal halinden çok daha farklı bir biçimde

olurdu. İşte Adl ismi, insan bedeninin farklı, fakat uyumlu ölçüler içinde bir işleyişle kontrollü bir büyümenin olmasını sağlar.

2. El-Adl İsminin İnsana Bakan Yönü

Allah'ın Adl ismi, onun "adaletperver"lik şe'ninden (iş, şan) kaynaklanır. Allah ile varlıklar arasındaki "yetmiş bin perde" tahlil edilirken şöyle bir sıralama yapılıır: Zat, şe'n, sıfat, isim, fiil ve eser. Bu sıralamaya göre isimlerin ve sıfatların kaynağı şe'nlerdir. Allah'a ait şe'nlerden biri de "adaletperverlik"tir. Örneğin, her haklıya hakkını vermekten hoşlanan, zevk alan bir hâkim, mazlumları korumaktan, onların teşekkürlerinden ve zalimleri cezalandırmaktan, mazlumların intikamlarını almaktan memnun olur. İşte, Cenab-ı Hakk'ın da kendi zatının kutsiyetine layık bir tarzda adaletperverliği vardır. Kâinattaki dehşetli ve sel gibi akan unsurları sınırlandırarak nazik canlılara zarar vermesine izin vermeyen Adil bir yaratıcı, elbette haşrin büyük mahkemesinde insanları adaletin önüne çıkaracak ve mutlak adaletini gösterecektir.

Cenab-ı Hak, ezeli sözlerinde insanlara "adalet-i mahza"yı emretmektedir. Maide Suresi'nin 32. ayetinde geçen "*Kim, bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın (haksız yere) bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibi olur*" ifadesini "Adalet-i mahzânın en büyük düsturu olarak değerlendirebiliriz. Çünkü bir mâsumun hakkı, bütün halk için iptal edilmez. Bir fert dahi, ummun selâmeti için feda edilmez. Cenâb-ı Hakk'ın nazar-ı merhame-tinde hak haktır, küçüğüne büyüğüne bakılmaz. Küçük, büyük için iptal edilmez. Bir cemaatin selâmeti için, bir ferdin rızası bulunmadan, hayatı ve hakkı feda edilmez. Çünkü Cenab-ı Hak ezelidir ve ezeli bir kudret için sayıların büyüklüklerin önemi olmadığı gibi, bu sır adalet için de geçerlidir. Cenab-ı Hakk'ın ezeli adaleti açısından hakkın küçüğü büyüğü, azı çoğu yoktur.

Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmak anlamına gelen "tehalluku bi ahlakillah" ifadesi, nübüvvet silsilesinin önemli bir kaidesidir. Buradan adaletle ilgili insanın özel dünyasına taşıması gereken önemli bir prensip çıkar. Bir kişi mü'min kardeşiyle diyalogunu sürdürürken ilahi adaletin hakikatine göre davranması gereklidir. Yani, o kardeşinin iman, İslamiyet, komşuluk gibi onlarca masum özellikleri varken, kendisine zarar veren ya da hoşuna gitmeyen bir özelliği nedeniyle o kişiye düşmanlık beslemesi "adil" bir davranış değildir. Böyle bir davranış, bir gemide ya da evde dokuz masum insan varken, bir canı yüzünden o evi ya da gemiyi yakmaya ya da batırmaya benzer. Hatta tek masum, dokuz canı olsa bile hiçbir ada-

let kanunuyla batırılmaz. "Cenâb-ı Hak, haşirde adalet-i mutlaka ile mizan-ı ekberinde a'mâl-i mükellefîni tarttığı zaman, hasenâtı seyyiâta galibiyeti-mağlûbiyeti noktasında hükmeyleyler. Hem seyyiâtın esbabı çok ve vücutları kolay olduğundan, bazan birtek hasene ile çok seyyiâtını örter. Demek, bu dünyada o adalet-i İlâhiye noktasında muamele gerektir. Eğer bir adamın iyilikleri fenalıklarına kemiyeten veya keyfiyeten ziyade gelse, o adam muhabbete ve hürmete müstahaktır. Belki, kıymettar bir tek hasene ile çok seyyiâtına nazar-ı afla bakmak lâzımdır."

Bilindiği gibi Kur'an'da dört temel konu vardır. Bunlar; tevhid, nübüvvet, haşir, adalet ile ibadettir. Diğer tüm konular bu temel konuların anlaşılmasına hizmet etmektedir. Kur'an'ın dört maksadının arasında adalet ile ibadet niçin birlikte zikredilmiştir? Çünkü kâinattaki intizamdan hikmete, hikmetten de imana doğru bir ilişki vardır. Aynı zamanda mizan ile adalet, adalet ile de ubudiyet arasında başka bir ilişki üzerine de söz konusudur.

Cenab-ı Hak, insanı çok özel bir yaratılışla yaratmıştır. İnsan diğer varlıklar içinde nazik, ince, zayıf ve nazlı bir yapıya sahiptir. Bu yapısı onun yaşantısını da etkiler ve insaniyete yakışır bir olgunluğu, kemali yakalama arzusu taşımasına yol açar. Bu ise yemesi, içmesi, giyinmesi ve barınması gibi gerekli birçok ihtiyaçlarını -en kaliteli, faydalı, estetik bir şekilde- karşılama isteğine dönüşür. Oysa insanın gücü ve yetenekleri birçok yönden sınırlıdır. Her işte uzmanlaşmaya ne vakti ne de enerjisi yeterli değildir. Bu açıdan insan diğer varlıklardan farklı olarak, sosyal yaşama, yardımlaşmaya ve alışverişe, yani medeni yaşama mecbur bir varlıktır. Sosyal yaşam ise bazı sorunları beraberinde getirir. Çünkü insanlar arzu, güç ve zekâ açısından farklıdır. Bu farklılık bir kısım anlaşmazlıklara ve suiistimallere yol açar. Daha güçlü olanların zayıfları ezdikleri ve zekilerin sıradan insanları aldattıkları durumlar yaşanır. Bu tür hak ihlallerini ve adaletsizlikleri engellemek için kanunlara ve kanunları uygulayacak bir otoriteye ihtiyaç vardır. Bu ihtiyacı yalnızca toplumun ya da devletin denetimi ve otoritesi sağlayamaz. Bu, insanın kalbinin derinliklerine ve tüm duygularına işleyecek kadar etkili bir otorite olmalıdır. Tüm asırların ve toplumların ihtiyaçlarını karşılayabilecek kanunlar ve otorite ise İlâhi kanunlar ve İlâhi otorite olabilir. Kanunlarda yer alan emirlere ve yasaklara boyun eğilmesi ve itaatın sağlanması için ise Allah'ın azametinin, büyüklüğünün zihinlerde yerleştirilmesi gerekir. Bu ise günde beş defa Allah'ın huzuruna çıkma hakikatini taşıyan namaz gibi ibadetler ve her an Allah'ın huzurunda olma bilincini taşımak olan kulluk tavrını yaşamakla mümkündür. İnsanın medenice bir hayat yaşaması ve başkalarını köleleştirmeden, sömürmeden, onların insanlık değerlerini ellerinden almadan bir ömür

sürmesi için aşırı duygularına sınır koyması ve hayatının her anına yayması gereklidir. Bunu ancak ibadetler ve ubudiyet bilinci sağlayabilir; bu da adaleti ve adil bir yaşamı netice verir.

Cenab-ı Hak, Adl isminin gereği olarak kâinatı mükemmel bir denge ve ölçü içinde yarattığı ve adaletle hükmettiği gibi, insanlığa da adaleti emretmiştir. Rahman Suresi'nin 6. ve 7. ayetlerinde⁴ dört defa, her defasında farklı bir adalet türüne dikkatleri çekerek "mizan" (ölçü) kelimesini tekrarlaması, kâinatta ölçü ve adaletin önemini ve temel esas olduğunun da bir göstergesidir.

İnsan için adaletin hakikatini yaşamak, hem Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmak, hem kâinatla uyum içinde olmak hem de diğer insanların haklarına riayet etmek vb. açılardan çok önemlidir. Nitekim namazın her rekâtında Cenab-ı Hakk'tan "sırat-ı müstakim" duasında bulunmanın hikmeti de bu olsa gerektir. Yani, insanın adil olması için ilk önce kendi iç dünyasındaki dengeyi kurması ve aşırılıklardan kaçması gerekmektedir.

Gerçek anlamda adaletli davranmak için nefse bir pay çıkarılmaması da gereklidir. Ağır bir cezaya imza atan hâkim, hiddet göstererek bir hüküm vermişse, aslında âdil davranmamıştır. Çünkü adil olmanın gereği, cezalandırılan kişiye ne şefkat ne de nefret duygusu taşımamayı gerektirir, dengeli bir duruş ister. Bununla ilgili olarak Hz. Ali'nin (ra) eşsiz âdilane duruşu örnek verilebilir: "Bir vakit, Hz. Ali bir kâfiri yere atmış. Kılıcını çekip keseceği zaman o kâfir ona tükürmüş. O, kâfiri bırakmış, kesmemiş. O kâfir ona demiş ki: 'Neden beni kesmedin?' Dedi: 'Seni Allah için kesecektim. Fakat bana tükürdün; hiddete geldim. Nefsimin hissesi karıştığı için ihlâsım zedelendi. Onun için seni kesmedim'" İşte, Kur'an-ı Kerim, bu derece hassas bir adalet anlayışını, hayatının en kritik anında bile sergileyebilme becerisini kazandırmasıyla terbiyede de eşsizliğini ispat etmektedir..

İslam düşünce tarihi incelendiğinde Cenab-ı Hakk'ın âdil olması noktasında tüm âlimler ortak kanaate sahip olmalarına rağmen, Mutezile âlimleri bu meselede farklı görüşler ortaya atmışlardır. Onlara göre Allah'ın âdil olması, yalnızca güzel (hasen) olan fiilleri işlemesi, kötü ve çirkin (kabih) hiçbir fiil işlememesi ve yapması gerekenleri de terk etmemesi demektir. Bundan dolayı riayet etmek Allah için vaciptir.

Mutezile'nin adl anlayışı, kulun sorumluluğunu sağlam zemi-

⁴ "Göğü yükseltip aleme nizam ve ölçü verdi. Ta ki adaletten ve dinin emirlerinden ayrılarak ölçüde sınırlaşmayın. Ölçüyü ve tartıyı adaletle yerine getiren ve tartıyı eksik tutmayın."

ne oturtmakla birlikte, irade ve kudret sıfatlarını sınırlandırarak Allah'a acz isnadına yol açmaktadır. Bu sebeple, gerek selef âlimleri gerekse kelim metodunu benimseyen diğer Ehl-i Sünnet bilginleri bu şekildeki bir adl anlayışına karşı çıkmış ve bir fiilin meydana gelişinde hem İlâhi hem de beşeri irade ve kudretin rol oynadığını benimseyen orta yolu tercih etmişlerdir.⁵

Mutezile'nin şerrin yaratılışını Cenab-ı Hakk'a vermemeleri düşüncesine karşılık bazı alimler şöyle cevap vermiştir: "Halk-ı şer şer değil, kesb-i şer şerdir". Şerrin yaratılması şer değildir; çünkü yaratma tüm sonuçlara bakar. Şer yaratılışa hayırdaki sayısız mertebelerin ortaya çıkması için girmiştir. Bu nedenle bir şerrin binlerce hayırlı sonuçları vardır. Ayrıca, şerrin kaynağı insandır ve dolayısıyla şer insana bakan yüzde vardır. Mesela ateşin yaratılışı şer değildir. Çünkü ateşin sayısız faydaları vardır. Biri ateşi kötüye kullanarak kendisine zarar vermişse, şer yalnız ona bakan yüzde ve hatasının cezası olarak vardır. Aynı sır, şeytanın yaratılışı için de geçerlidir. Küçük bir şer gelmesin diye binlerce hayrı terk etmek, hikmet ve adalete aykırı bir durumdur.

Başka bir husus da insanın, çoğu kez olaylara yüzeysel baktığı ve kendine bakan sonuca göre karar verdiği için onun şer olduğuna hükmetmesidir. Oysa Cenab-ı Hakk'a ve onun kaderine bakan yüzde en ufak bir şer izi yoktur. Çünkü kader gerçek nedenlere bakarak hüküm verdiği için adalet eder. Örneğin, bir hâkim bir adamı hırsızlıkla suçlayarak hapseder. Aslında hapse giren kişi hırsız değildir. Fakat hiç kimsenin bilmediği bir cinayeti vardır. Kader, gerçek sebebe baktığı için adalet etmiştir. İnsanlar ise gerçek nedeni görmediklerinden, bu hapsedme olayının şer olduğuna hükmetmişlerdir.

İnsan, benzer bir tavrı hastalıklar, musibetler ve felaketler karşısında da gösterir. Cenab-ı Hakk'ın musibetleri yaratmasındaki hikmetleri fark etmediği için şer olduğuna inanır. Oysa hastalıklar ve musibetlerin neticeler itibarıyla sayısız güzel, hayırlı neticeleri vardır. Öncelikle insan hastalıklar ve musibetler vasıtasıyla sıradanlığın, monotonluğun karanlıklarından silkinerek hayatına yeni bir renk katar, kan tazeler. Ayrıca, hayatın başına gelen her bir değişim Cenab-ı Hakk'ın farklı bir isminin görünmesine sebeptir. Hastalıkların, günahların bulunması Cenab-ı Hakk'ın Tevvab, Vehhab, Settâr, Şâfi vb. isimlerinin tecellisine vesiledir. Bütün bunlarla birlikte kötü gibi görünen bu tür olaylar insanın hayatının verimli olmasını ve kısa zamanda çok büyük sevaplar kazanmasını da sağlar.

⁵ Kılavuz, Ahmet Saim, "Adl Maddesi", *T.D.V.İ.A.*, C. 1, Diyanet Yayınları, İstanbul 1988, s. 387-388.

Buna göre cehennem insanın yaptıklarının bir sonucu ve Âdil olan Allah'ın adaletidir. Cennet ise tamamıyla Allah'ın fazlındandır. Çünkü hayrı isteyen Cenab-ı Hak'tır; tüm şartlarıyla birlikte yaratan da O'dur. Oysa şerrin ortaya çıkması için tek bir şartın yerine gelmemesi yeterlidir. İnsan yalnızca görevini ihmal etmekle şerre yol açabilir. Bu açıdan hayırda insanın tercih etmekten başka bir hissesi olmadığı halde, şerde tüm sorumluluk kendisine aittir. İnsanın hayırda hissesi o kadar azdır ki, katkısı istemenin ötesine geçemez. En çok sahiplendiği yemek, içmek ve düşünmek gibi işlerin yüzde biri bile insana ait değildir. Cenab-ı Hak insanın hayırda hissesi az olduğu halde her bir haseneye on, yetmiş, bazen yedi yüz, bazen ise yedi bin sevap yazar. Seyyieyi ise bir yazar, kusur anlaşılıp tevbe edildiğinde ise hiç yazmaz. Bütün bunlara rağmen insan Cennet'e giremiyorsa, Cehennem onun için adalettir, denilebilir.

Görülüyor ki, dünya hayatına gönderilen insan birçok nimetle donatılmıştır. Herkes kendi konumuna göre elindeki imkânları güzel şekilde kullanmak durumunda olduğu için bu nimetlerin de hakkını vermelidir. Kendisi elinden geldiğince en uygun şekilde her platformda adaletin tecelli etmesi için uğraş vermeli, zulme gözünü kapamamalıdır; ama bunu yaparken de şartları mazlumun aleyhinde ağırlaştırmamak için adımlarını dikkatli atmalıdır; yoksa bundan da sorumlu tutulabilir. Ayrıca insan kendisine verilen adalet duygusunu çıkış noktası yaparak Allah'ın adalet duygusu hakkında fikir yürütebilir. Şuurlu varlıklar, kendi haklarına, başkalarının haklarına saygı duymak zorunda oldukları gibi kâinata da saygı duymalıdır ve onunla çatışmamalıdır. Tabiatı kirletmekten yanlış ve gereksiz ağaç kesimine kadar çevreyle ilgili her türlü sorumsuz davranış, hem başkalarının hem de kâinatın hakkına tecavüzdür.

3. El-Adl ve Adalet

Adalet, insanın tarih boyunca ısrarla aradığı ve semavi kitapların da özellikle vurguladığı deontolojik bir kavramdır. Kur'an'ın dört ana esasından biri de adalettir. "Adalet-i mahza"yı ifade eden, "Bir kişinin hatası ile başkası cezalandırılmaz", "Hak haktır, büyüğüne küçüğüne bakılmaz. Toplumun selameti için ferdin hayatı veya hakkı feda edilemez. Hem bir masumun hakkı, bütün halk için dahi iptal edilmez" şeklindeki Kur'anî yaklaşımın, insanı merkeze alan "hukuk devleti" arayışlarına yeni açılımlar kazandıracığı şüphesizdir. Zira, hukukun temel dinamiklerinden olan "adalet" kavramının özüne uygun pratik uygulama alanları bulamaması, bizde de son zamanlarda olduğu gibi, tartışmalara neden olmaktadır. Hukukun biçimsel karakterini oluşturan pozitif (mer'i) hukukun bir anlamda insan

haklarının gerçekleşmesi olarak niteleyebileceğimiz "adalet"i sosyal realitelere uygun olarak hayata aktaramaması bu tartışmaların özünü oluşturmaktadır.

Tarihsel planda otoriter, totaliter yapıların kendi varlıklarını devam ettirebilmek adına, meşruluklarını hukukla bağdaştırarak adaleti kendi çizdikleri sınırlar içine hapsedmelerinin o sınırlar içinde sıkışmış sosyal yapının aradığı adaletle veya ideal adalet anlayışıyla nasıl örtüşeceği de cevap bekleyen sorulardandır.

Adalet kavramı, siyaset bilimi, tarih felsefesi ve hukuk dışında, İslam düşünce sisteminde; ahlak, fıkıh, hadis ve ontoloji alanlarında da birbirine yakın anlamlarda kullanılmış bir terim olarak da incelenmelidir. Zira, Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde genellikle düzen, denge, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yola iletme, takvaya yönelme, dürüstlük, tarafsızlık gibi anlamlarda kullanılan adalet kavramı, Adl isminin bir cilvesi olarak yaradılıştta da, insanın fizyonomik yapısı ve kainattaki uyumu, ahengi ve aynı zamanda estetik görünüşü ifade etmektedir.

Adalet, orta yol demektir. "Allah dilediğini yapar" ilkesi, İlahi irade kavramını temellendirir. Allah'ın dileği mutlak hayırdır ve adildir. Adalet hayr ilkesiyle gerçekleşir. Allah bir şeyi murad eder ve olur; O'nun muradı adaletin gerçekleşmesidir.

Dünya, insan için bir misafirhane ve sınav meydanıdır. Bu sınav meydanı geçicidir. Yeryüzü sergisinde, yani arzda (arz insanı da simgeler) apaçık bir hikmet, parlak bir inayet, belirtilerini her şeyde gördüğümüz adalet ve her şeyi kuşatan bir merhamet söz konusudur. Bu ilkelerin gerçekleşmesi, Celal sıfatıyla mülkü yöneten Allah'ın isimlerinin tecellisiyle olur. O'nun gerek mülkünde, gerekse melekûtunda sürekli meskenler, bu meskenlerde oturan sonsuz sakinler, onların ikamet ettiği menziller bulunmaktadır. Bütün bu olup bitenler hikmetin, inayetin, merhametin ve adaletin gerçekleşmesini zorunlu kılmaktadır. Allah, insanı bütün yaratılmışlar arasında kendisine muhatap kılmıştır. Bütün isim ve sıfatlarının kendisinde tecelli ettiği, varlığın özeti ve tüm niteliklerini içeren bir ayna biçiminde yaratmıştır. Kendi Rahmani soluğundan üflemiştir. İnsana Rahmet hazinelerini göstermiş ve isimleriyle kendisini bildirmiş, onu sevmiş, sevdirmiştir. Tüm bunlar bir inayet ve rahmetle gerçekleşmekte ve adalet ilkesinin gözetiminde belirlemektedir. Arz, mana âleminin çekirdeği, ahiretin mezasıdır. Var oluşun kökeninde Mutlak Adalet hakikati işler. Allah, Adil, Hakim, Kerim ve Rahim'dir; adaletine, hikmetine, inayetine ve merhametine aykırı bir ilkeyi işler kılmaz. O halde mutlak iyilikten iyilik doğar. Mutlak güzellikten güzellik gelir. Mutlak hikmetten abes çıkmaz. Dünya bir men-

zildir, bir sınavdır, bir sergidir. Temel niteliği ise geçici, uçucu, yitip gidici olmasıdır. Hikmet, inayet, rahmet ve adalet ilkesi, hakikatın devamını zorunlu kılar.

Ahiret hakikati, Allah'ın mutlak Adil olarak bir tecellisidir. "Madem dünya var. Ve dünya içinde bu âsârıyla hikmet ve inayet ve rahmet ve adalet var. Elbette dünyanın vücudu gibi kat'i olarak, ahiret de var. Madem dünyada her şey bir cihette o âleme bakıyor. Demek oraya gidiliyor."

İnsan açısından bakıldığında adalet, Allah'ın koyduğu sınırlardır ve bunu koruma ödevi ve yükümlülüğü de insana verilmiştir. Bu anlamda Cennet ve Cehennem de adalettir ve dünyada insanın asli doğasının sınırlarını koruyarak yaşayıp yaşamaması halinde adalet ilkesinin mutlak anlamda gerçekleşmesiyle ilgilidir. İnsanın nefesine ve ötekine zulmetmesi yasaktır. Adaletin daha çok 'öteki'yle ilişkilere taalluk ettiği sanılır. İnsanın Allah'ın doğada, insanda ve tarihte geçerli kıldığı ilkelere uyumlu yaşaması ahlakidir ve adildir. Adalet insanın maddi ve manevi düzeneği korumasıdır. Bunun için nefsten başlamak üzere iç içe daireler halinde varlığın en geniş alanlarına kadar mütecelli ve cari olan İlahi düzenin ayakta tutulması ve ona riayet edilmesi zorunludur.

Adalet, öteki'nin özgürlük ve hukukunun korunmasını da zorunlu kılar. Burada kastedilen nefsin değil ruhun özgürlüğüdür. Mutlak adalet, Allah'ın sınırlarıdır. Hz. Ali (r.a.) ile muarızları arasındaki kavga buradan doğmuştur. Mutlak adalet ilkesini kâmil insan korur. Hz. Ali'nin (r.a.) manevi izini süren kâmil veliler bu uğurda ser vermiş sır vermemişlerdir. Sırrı korumak adalettir.

İşte peygamberlerin asli vazifesi, insanın kalbi üzerindeki fitri şifreli yazıyı daha açık ve tatminkâr bir şekilde çözebilmesi için vicdanını uyardırmaktadır. Onun için Kur'an, mükemmel bir mantıkla Allah'ın özellikle peygamberlerden daha güçlü bir söz aldığını söyler: "Biz peygamberlerden, senden (ey Muhammed), Nuh, İbrahim, Musa ve İsa'dan söz aldığımız zaman, onlardan çok sağlam ve ciddi söz almıştık." İnsan gerçek tabiatıyla (doğarken) 'donanık' olduğundan ve ayrıca Allah'ın elçileri tarafından bu tabiat güçlendirilip netleştirildiğinden, Kur'an'ın da belîğ bir şekilde ifade ettiği gibi, insan adına iyiliği arzu etmeme ve 'yeryüzüne düşüşü' konusunda geçerli bir mazeret bulunamaz. Bu yüzden Kur'an'ın çok temel bir özelliği, görünürde başka bir şahıs üzerinde irtikap edilmiş bütün insan davranışlarının, daha derin bir anlamda, gerisin geri hareketi işleyene döndüğünü devamlı tekrar etmesidir.

Bütün kötülükler, adaletsizlikler ve birinin başkasına verdiği

zararlar, özet olarak insanın ahlaki mahiyetinden olan her türlü kopmalar, aslında kişinin kendisine yaptığı şeylerdir ve bu bir benzetme değildir. Bu aynı zamanda hem kişi, hem de toplum için geçerlidir. Onun için, "kendine adaletsizlik etme" (zulm en-nefs, kendine zulmetme) deyimini, her türlü adaletsizliğin yapana geri dönücü olduğu fikrini açıkça belirten, Kur'an'ın çok sık kullandığı bir ifadedir. Geçmiş nesillerin ve kişilerin işlediği sapkınlık ve yanlışları anlattıktan sonra Kur'an, genellikle der ki: "Allah onlara zulmetmedi, onlar kendi kendilerine zulmediyorlardı." Bu bir anlamda insanın udul etmesi, yani meyletmesi ve böylece adaleti gerçekleştirmesidir. Zira insan zulmeder ve zulüm kendisine dönünce de adalet gerçekleşmiş olur. Abdulkadir Geylani, *Fütuhu'l-Gayb*'da, "sizi ve yapmakta olduklarınızı Allah yarattı" ayetini anarak şöyle der: "Hayır ve şer Allah'ın fiiliyledir. İkinin faili ve mecrası Allah'tır. Hayır ve şer bir ağacın iki dalından çıkan iki meyvedir. Biri tatlı diğeri acıdır. Ağacın acı meyveli dalının uzandığı o yasaklı iklimi terket." Şeyh, insanın meyline ilişkin bir uyarıda bulunuyor; yani adaletin gerçekleşmesi için yönelinmesi gerekeni işaret ediyor. Kendisi bir insanı kâmil olarak âlemde adalet ilkesinin gerçekleşmesiyle yükümlüdür. Kamil insan, Allah'ın "adaletli" sıfatıyla muttasıftır. Hukuk denilen normlar alanı, bu ilkenin belirlediği zeminden beslenirse, insan fitratının, ötekinin ve doğanın korunduğu bir düzen ortaya çıkar.

Sonuç

Adalet, bütün kâinatı ihata eden bir gerçektir. Kâinatın küçük bir numunesi olan insanın da en büyük gerçeği yine adalettir. Kâinat, zorunlu olarak adaleti bihakkın yaşamaktadır. İnsanın da, iradesiyle, tercihiyle adaleti yaşaması gerekmektedir. İnsanın aksi davranışı, hem kendisinin, hem de kâinatın dengesini bozmakta, karşılığını da çabucak görmektedir. Allah'ın "el-Adl, İlah, Rab ve Malik" gibi unvan ve isimleri adaleti gerektirmekte ve gerçekleştirmektedir. Toplumlarda haksızlıklarını adalet diye sunmaya kalkan kişi ve gruplar, bunu gerçekleştirmek için Allah'ın bu isim ve unvanlarını kendilerine takarak bu haksızlıkları gerçekleştirmektedirler. Tarih, kendini ilah unvanıyla tanıtıp, toplumu istibdadı altına alan Nemrut ve Firavunları; kendini Malik unvanıyla tanıtıp, insanları sömüren Karunları; kendini Rabb unvanı ile tanıtıp, topluma kendi değerlerini kabul ettiren Haman ve Keşişleri bize tanıtmaktadır. Yine tarih, bunlara karşı müca-

dele veren peygamber ve önderleri bize tanıtmaktadır. Tarihte insanların ve insanların önderleri olan peygamberlerin mücadeleleri, adaleti tahakkuk ettirme mücadelesidir. Bundan sonra da, hiç kuşkusuz verilecek en büyük mücadele, adalet için olacaktır.

Adalet; hak, hukuk, kanun, kuvvet, bilgi gibi unsurları da içinde barındıran külli bir kavramdır. Adaletin bu kapsayıcı yapısının kavranabilmesi ve tahakkuku için külli bir nazar, külli bir ilim, külli bir kudret gerekmektedir. Böyle bir bakış, ilim ve kudret; ancak İlahi olabilir.